

UOT 37(091)(4/9)

Rafael Mail oğlu Əliyev

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin müəllimi

<https://orcid.org/0000-0001-9702-265X>

E-mail: adnsu@internet.ru

[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(2\).195-198](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(2).195-198)

ABDULLA ŞAIQIN YARADICILIQ ÜSLUBU VƏ UŞAQ ŞEİRLƏRİNİN POETİK SİSTEMİ

Рафаэль Маил оглы Алиев

преподаватель Азербайджанского Государственного Университета

Нефти и Промышленности

ТВОРЧЕСКИЙ СТИЛЬ И ПОЭТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ДЕТСКИХ СТИХОВ АБДУЛЛЫ ШАИГА

Rafael Mail Aliyev

teacher at Azerbaijan State University of Oil and Industry

ABDULLA SHAIG'S CREATIVE STYLE AND POETIC SYSTEM OF CHILDREN'S POEMS

Xülasə. A. Şaiqin zəngin yaradıcılığında uşaq şeirləri mühüm bir hissədir. O, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində şair, nasir, dramaturq, tərcüməçi, publisist kimi tanınmışdır. Pedaqoji fəaliyyəti, dərslərlərin, proqramların hazırlanmasında müstəsna xidmətləri vardır. Məhz bu zənginlikdə ən diqqəti cəlb edən tərəf onun yaradıcılıq üslubunun müəyyənlişməsi, bədii düşüncəsinin enerji qaynaqlarının aydınlaşmasıdır. Uşaqlar üçün yazdığı əsərlər ədibin dil sənətkarlığını, bədii düşüncəsinin üslub özəlliklərini aydınlaşdırmaq üçün əsaslı faktura ilə səciyyələnir. Ona görə də onun şeirləri uşaq ədəbiyyatının spesifikasiyasını, mahiyyətindəki ecazkarlığı aydınlaşdırmaq baxımından müstəsna dəyər qazanır.

Açar sözlər: *A. Şaiq, uşaq ədəbiyyatı, uşaq poeziyası, yaradıcılıq üslubu, poetik sistemi, uşaq dərslərləri.*

Аннотация. Детские стихи занимают особое место в богатом творчестве Абдуллы Шайга. В истории Азербайджана он известен как поэт, драматург, переводчик, публицист. Следует также отметить его исключительные услуги в педагогической деятельности, при подготовке программ и учебников. Самая выдающаяся часть его богатого творчества, определения стиля, пояснение идеи художественных источников энергии. Стихи написанные для детей, особо выделяют литературный язык искусства поэта, особенности идеи художественных стилей. Поэтому его стихи приобретают исключительную ценность с точки зрения выяснения специфики детской литературы.

Ключевые слова: *А. Шайг, детская литература, детская поэзия, творческий стиль, поэтическая система, детские учебники.*

Abstract. Children's poems are important part of A. Shaig's rich activity. He is known as a poet, prosaist, dramatist, translator, publicist in the history of Azerbaijan literature. He has got exclusive services in the preparation of textbooks and programs. Namely in this richness the most attractive side is to determine his activity's style and clarify energy sources of his artistic ideas. His plays written for children are characterized by fundamental texture to clarify the writer's mastery and style peculiarities of his artistic ideas. So, his poems gain exceptional value to determine specifics of children's literature and the miracle of its essence.

Key words: *A. Shaig, children's literature, children's poetry, mastery style, poetic system, children's books.*

Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitinin zənginləşməsində əvəzsiz xidmətləri ilə seçilən Abdulla Şaiqin bütün fəaliyyəti xalqın maariflənməsinə, mədəni təbəqənin səviyyəsinin yüksəlməsinə, dil saflığına, etnosun mənəvi dəyərlərinin qorunmasına hesablanmışdır. Böyük maarifpərvər ziyalının bütün müstəvilərdə özü bu idealların reallığı və təqdimi üçün nümunə idi. Məhz bu səbəbdəndir ki, onun uşaqlar üçün gördüyü çox yönlü gərəkliliyi, zəngin yaradıcılığı sənətkar idealını açmağa şərait yaradır. “Uşaq çeşməyi”, “İkinci il”, “Gülşəni-ədəbiyyat”, “Gülzar”, “Milli qiraət”, “Qiraət kitabı” və s. dərslikləri A. Şaiqin maarif və mədəniyyət sahəsində bir pedaqoq kimi sistemli fəaliyyətinin göstəricisidir. Görkəmli maarif xadimi H. Mahmudbəyovun müdir olduğu məktəbin aşağı siniflərindəki müəllim kimi fəaliyyəti (1901) bu işlərin həyata keçirilməsi üçün əsas olmuşdu. Bütün bunlar, ailəsi, düşdüyü ictimai-mədəni mühitlər A. Şaiqin elmi-pedaqoji fəaliyyətinin istiqamətini müəyyənləşdirmişdir. H. Zərdabi, Ə. Haqverdiyev, N. Vəzirov, H. Mahmudbəyov, S.S. Axundov, S. Hüseyn, Ə. Hüseynzadə, M.Ə. Sabir, M. Hadi, A. Səhhət, H. Cavid və s. kimi görkəmli simalarla bir mühitə düşməsi və onlarla sıx mədəni əlaqələri də onun ziyalı kimi formalaşmasına əsas olmuşdur. Bir növ zəngin ədəbi-mədəni mühit də A. Şaiq şəxsiyyətini, üslubunu formalaşdırmışdır.

A. Şaiqin bütün fəaliyyəti etnos dəyərlərinin, qorunmasına, milli-mənəvi əxlaqın saflığına və gənc nəslin milli ruhda tərbiyəsinə hesablanmışdı. Bunu onun təkcə pedaqoji sahədəki fəaliyyəti deyil, həm də yaradıcılığı bir tərəf kimi aydın şəkildə göstərirdi. “Nə üçün”, “Yad et”, “Hamımız bir günəşin zərrəsiyik”, “Uşaq və dovşan”, “Xoruz”, “Yetim cücə”, “Təpəl kəlim”, “Payızın son ayı”, “Cütcü”, “Bülbül”, “At”, “Yağış” və s. kimi uşaq şeirləri özlüyündə ədəbiyyatımız üçün A. Şaiq üslubunu formalaşdırmışdır. Bu əvəzsiz üslubun qaynağı isə xalqın zəngin folklorundan gələn dil sadəliyi idi. Məsələn, “Yetim cücə” şeirindən bir parçaya diqqət yetirək:

Ay kiçik, soluq cücəm,
Boynu buruq, yoluq cücəm!

Açma o nazlı dimdiyin,
Başlama qəmli cıkcıyın (2, s. 141).

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərindən özünü güclü şəkildə göstərən milli oyanış bədii

məkanda dil, üslub sadəliyini, uşaqların mənəvi ehtiyaclarını, maariflənməsini, əlifba məsələsini bir problem kimi zəruri edirdi. A. Şaiq də məhz bu çoxşaxəli yaradıcılığında bir nasir, pedaqoq, şair, tərcüməçi, dramaturq olaraq mövcud problemlərin həllində vətəndaşlıq nümunəsi göstərməyə çalışırdı. Onun məktəblilər üçün yazdığı uşaq şeirləri, eləcə də səhnə əsərləri, hazırladığı proqram və dərsliklər buna nümunədir. “A. Şaiqin pedaqoji fəaliyyətinin effektiv nəticəsi onun bir sıra şeirlərinin bədii təsvirlərində öz əksini tapır. Bu şeirlərdə maarifçiliyin inkişafına təkan verən ideyalar, uşaqların və valideynlərin məktəbə sevgi hisslərinin tərənnümü daha qabarıq nəzərə çarpır. A. Şaiqin yaratdığı valideyn obrazları elmi, məktəbi, ədəbi təbliğ edir, övladını “məktəbə get, dərs oxu” tövsiyəsi ilə tərbiyəsinə çalışır” (2, s.141). Yuxarıdakı poetik mətn funksional sistemi, janr məzmunu ilə ciddi bir mahiyyəti özündə ehtiva edir. Uşaqların zəngin dünyasını, fantaziyasını, həyat təsəvvürlərini ifadə etmək kontekstində əhəmiyyət daşıyır. A. Şaiq bu baxımdan uşaq dünyasının ən yaxşı bilicilərindəndir. Onu pedaqoji sahədəki fəaliyyəti, məktəbin ehtiyaclarını dərinlən bilməsi, uşaq bacarığını müəyyənləşdirə bilmək qabiliyyəti bütünlükdə yaradıcı istedadını ortaya qoymağa imkan vermişdir. Məlum olduğu kimi, “uşaq poeziyasının mövzu və məzmunundan danışarkən adətən onun tərbiyəedici mahiyyəti ön plana çəkilir. Yazılan bədii əsər balaca oxucuya hansı hissləri təlqin edir, onun həyata hazırlanmasında nə dərəcədə rol oynayır, qarşısında hansı perspektivləri açır? Əsərin bədii məziyyətlərinə belə bir keyfiyyətlərin uşaq qəlbinə və hissəsinə nə dərəcədə nüfuz etməsi ilə bağlı qiymət verməyə çalışırlar” (3, s. 110). Böyük ədibin “Payız”, “Bahar”, “Qışın nəğməsi”, “Qərənfil”, “Bənövşə”, “Qızıl gül”, “Zanbaq”, “Arı”, “Kəpənək” və s. şeirlərində bu güclü tərəf kimi özünü göstərir. Burada digər məsələ məktəbə çağırışla bağlı olanlardı ki, A. Bakıxanov, İ. Qutqaşanlı, M.Ş. Vazeh, H. Zərdabi, M. Mahmudbəyov, S.M. Qənizadə, E. Sultanov, A. Səhhət, Ü. Hacıbəyov, S.S. Axundov, R. Əfəndiyev və başqalarında gördüyümüz təsəvvürlərlə eyni xətdə dayanır.

Bəyənmişəm məktəbi, çox sevmişəm,
Gəl mənə də məktəbə qoy, ay ata! –

misraları A. Şaiqin bir maarifçi kimi problemləri uzaqgörənliklə müəyyənləşdirir və qiy-

mətləndirə bilmək bacarığından irəli gəlir. Ona görə də onun bütün fəaliyyətində əməli pedaqoji fəaliyyətlə elmi və bədii yaradıcılıq qovuşur, bir-birini tamamlayan fakta çevrilir. Belə zəngin, çoxşaxəli fundamental bir düşüncəyə malik olan A. Şaiqin yaradıcılığında ən önəmli, bəlkə də birinci yerdə dayanan tərəf dil gözəlliyi, xalqın sadə, aydın, səlis danışığı tərzini yaradıcılığı üçün meyarla çevirməsi ilə bağlıdır. Bu dəyər onun ilk mətbu şeirindən tutmuş sonuncu əsərinə qədər özünü göstərmişdir. Məlum olduğu kimi A. Şaiq ilk mətbu əsərini uşaqlar üçün yazmış və “Ananın öz oğluna lay-lay deməsi” adlandırmışdır.

Lay-lay mələkim, sevdiciyim, yavrucuğum, yat!
Bir də ələ düşməz bu cocuqluq dəmi, heyhat!

Türk oğlusan, əcdadın ulu, şanlı, sərəfraz,
İştə vətənidir, a quzum, şanlı bu Qafqaz 1, s. 8).

Göründüyü kimi, burada ananın öz oğluna müraciətlə kimliyini, soy-kökünü, şanlı, şərəfli türk tarixi haqqında deməsi təsadüfi deyildir. Əslində görkəmli ədib ananın dili ilə ciddi bir həqiqəti, tarixi kimliyin təlqini məsələsini əsas amil kimi məqsədə çevirir. A. Şaiq yaradıcılığı, onun zəngin düşüncəsi dil və üslub özünəməxsusluğu baxımından geniş imkanlılıqla nəzərə cəpdir. “Tıq-tıq xanım”, “Yaxşı arxa”, “Tülkü və kəklik”, “Tülkü və qarğa”, “Tapdıq dədə”, “Ovçu Məstan”, “Qoçpolad” və s. mənzum hekayə və poemalarında, “Məktub yetişmədi”, “Murad”, “Köç”, “Cümənin qəzəbi”, “Şələquyruq”, “Oyunçu bağalar”, “Balaca qəhrəman”, “Timsah ovu” və s. hekayələri bütünlükdə ədəbiyyatımızın zənginləşməsi baxımından xüsusi maraq doğurur. Bu bədii nümunələrin məzmununda özünə yer alan əhvalat və hadisələr müxtəlif tərəfləri ilə öz qaynağını folklordan, xalqın zəngin yaradıcılığından alır. A. Şaiq folklordan gələn hadisə və əhvalatları zəngin istedadı ilə elə bir səviyyədə işləmişdir ki, onların hər birisi orijinal ədəbiyyat hadisəsi kimi ədəbi-nəzəri fikrin tədqiqat mövzuna çevrilmişdir. Təmsillərində də belədir, məsələn, “Tülkü və xoruz”, “Tülkü və dovşan”, “Dəvə və siçan”, “Arı və kəpənək”, “Hacıleylək və sərçə”, “Tülkü və dəvə” və s. özünün işarələdiyi məzmun, fəlsəfi mahiyyəti ilə dolğun bir təsəvvür yaradır. A. Şaiq bu təmsilləri və digər məzmunlu əsərləri ilə bütünlükdə Şərq ədəbiyyatında, eləcə Azərbaycan ədəbiyyatında olan qəlibləşmiş ənənəyə özünün yaradıcı düşüncəsini, yaşadığı mühitdən gələnləri əlavə edir.

“Çoban”, “İntiqamçı xoruz”, “Ürək tikmək, yaxud Qurban bayramı”, “Danışan kukla”, “Xasay”, “Eloğlu”, “Fitnə”, “Qaraca qız”, “Bir saat xəlifəlik” pyesləri görkəmli ədibin yaradıcılıq dünyasının zənginlik tərəflərini, onun üslub özünəməxsusluğunun simmetriyasını, məzmununu aydınlaşdırmağa imkan verir. “A. Şaiq yeni nəsilərə uşaq şeirləri ilə dil açmağı, göz açmağı, həyatı, təbiəti, mühiti, insanları görməyi, tanımağı, sevməyi öyrədirdi... O, nəsilərə yalnız öz sənətini sevdirməklə qalмайıb, öz misilsiz, pak və təmiz, fədakar qəlbi və şəxsi həyat nümunəsi ilə həyatı, həqiqəti, gözəlliyi, doğruluğu, sədaqəti, səmimiyyəti sevdirdi” (5). Doğurdan da, A. Şaiq fədakar qəlbi, şəxsi həyat nümunəsi ilə ədəbiyyatımızın, bədii düşüncəmizin əvəzsizliyinə xidmət etmişdir. Onun bütünlükdə yaradıcılığında özünü göstərən bu ideallar ayrı-ayrı əsərlərinə səpələnmiş və bir növ bədii sfera üçün nümunə olmuşdur. “Kəpənək”, “Təmizlik”, “Ana yurdum”, “Vətən nəğməsi”, “Bahar bayramı”, “Sən güləndə”, “Zəfər nəğməsi” və s. şeirlərində qaldırılan problemlər, sevgi duyğuları, vətənin müqəddəsliyi ideyası bir bütöv olaraq görkəmli maarifçinin nə qədər böyük ideallarla yaşamasını aydınlaşdırır. Bütün bunlar isə özü ilə birgə üslubu, dil sadəliyini, onun fonopoetik, sintaktik sistemindən nə qədər məharətlə istifadəsini nümunəyə çevirir. Hətta A. Şaiqin elə şeirləri vardır ki, birbaşa xalq yaradıcılığına bağlanır və bəzən məzmun və sadəliyi ilə onlardan ayırmaq çətinliyi yaranır. Məsələn, “Bənövşə” şeirində nəzərə cəpəran bədii-estetik məzmun onun dil sadəliyində bir əvəzsizlik qazanır.

Bənövşəyəm, bənövşə,
Düşmüşəm dilə-dişə.
Qızlar, oğlanlar mənə,
Dərib taxarlar döşə.
Bahar oldu açaram,
Qar, borandan qaçaram,
Başqa güllər açanda,
Mən quş olub uçaram (4, s.172).

A. Şaiqin bu şeiri üzərində müşahidələr aparan folklorşünas Q. Namazov yazır: “Şairin bu səpkidə yazdığı şeirlərdə oxucu hər gülü, çiçəyi sanki gözü ilə görür, onun ətrini duyur. Onun “Bülbül”, “Kəpənək”, “Torağay”, “At”, “İt” kimi uşaq şeirlərində quş və heyvanlara qayğı hiss olunur.

Aydındır ki, uşaqlarda saf, nəcib duyğular oyatmaqda, ətraf mühit haqqında onların biliklə-

rini zənginləşdirməkdə heyvanlar aləmini öyrənməyin əhəmiyyəti misilsizdir” (4, s.172). Burada digər tərəf həmin məzmunun necə çatdırılması, dil zənginliyindən sənətkarın hansı səviyyədə istifadə edə bilmək bacarığıdır. Məlum olduğu kimi, sənətkarlıq elə bir çeşnidir ki, biz nə qədər nəzəriyyələrdən, ədəbi məktəblərdən danışsaq da yenə şeirin dili məsələsinə çıxacağıq. Çünki şeirin dili xalqın dili olmalıdır ki, o öz dil ecazkarlığı ilə qəlbləri ehtizaza gətirə bilsin. Yuxarıdakı mətn poetiklik anlamında məhz dil zənginliyi ilə reallaşmışdır. A. Şaiq xalq dilinin imkanlarından istifadə etməklə bənövşə haqqında təsəvvürlərimizi yazıya gətirmiş və sanki rəssam qeyri-adiliyi ilə onun canlı obrazını yaratmışdır

Problemin aktuallığı. A. Şaiqın zəngin yaradıcılığında uşaq şeirləri mühüm bir tərəfdir. Ümumiyyətlə, görkəmli ədib uşaq ədəbiyyatı kontekstində yazdıqları ilə ədəbiyyatımıza əvəzsiz xidmət etmiş, onun inkişafına özünün töhfələrini vermişdir.

Problemin elmi yeniliyi. A. Şaiq uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi poeziyanın, nəsrin, dramaturgiyanın inkişafına müstəsna xidmət etmiş, özünəqədərki ənənədən yararlanmaqla orijinal bədii nümunələr yaratmış, maarifin, təhsilin təbliğində gərəqli işlərə imza atmışdır. Uşaq ədəbiyyatı sahəsində etdikləri bunun ən bariz göstəricisidir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. A. Şaiq, görkəmli romantik şair, nasir, dramaturq, tərcüməçi, ədəbiyyatşünas, müəllim kimi müxtəlif istiqamətli tədqiqatların mövzusunə çevrilmiş və bu gün də ciddi araşdırmaları aktuallaşdırmaqdadır.

Ədəbiyyat

1. Abdulla Şaiq. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə, I c. -Bakı: Avrasiya press, -2005. -496 s.
2. Xəlil, Z. Uşaq ədəbiyyatı. / Z. Xəlil, F. Əsgərli -Bakı: -ADPU, -2011. -498 s.
3. Məmmədov, A. Pedaqoji mühit və uşaq ədəbiyyatı. / A. Məmmədov, Y. Babayev, T. Cavadov. -Bakı: Maarif, -1992. -288 s.
4. Namazov, Q. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. / Q. Namazov. -Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, -2007. -444 s.
5. Rzaquluzadə M. İllər, nəsillər, əsərlər. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, -1971, 8 may.

Redaksiyaya daxil olub: 17.02.2025.